

Verfremdungseffekt

Zcizující efekt

Denis Diderot

aneb dvojí existence herce ve hře

... i ve chvíli, kdy vás vzrušuje, se sám poslouchá a veškerý jeho talent netkví v tom, že cítí, jak vy předpokládáte, nýbrž že tak pečlivě znázorňuje vnější známky citu, že vás tím oklame. ... pláče jako nevěřící kněz, který káže o Kristově utrpení; jako svůdce u nohou ženy, kterou nemiluje, ale snaží se jí obalamutit; jako žebrák na ulici nebo u kostelních dveří, který vás proklíná, když se vzdal naděje, že vás dojme; nebo jako nevěstka, která nic necítí, a přitom vám omdlévá v náručí. (D. Diderot)

- ztotožnění herce s postavou není jedinou možností herectví
- podstatou hry je zdvojení, dvojí existence herce ve hře
- můžeme rozlišovat *mezi reálným člověkem, jenž si „hraje“, a mezi člověkem v roli uvnitř hry* (E. Fink)

herec stále štěpí svou představivost na tvůrčí a představující, na intuitivní a kritizující (M. Rutte)

- schopnost herce rozštěpit svou představivost tvoří základ koncepce Brechtova epického herectví a zcizujícího efektu v herectví
- pozorující a kritizující představivost herce je akcentována
- odstup od postavy a zcizení jsou umožněny časovým charakterem herního jednání

- podle Brechta herec nemá zastírat, že mluví za postavu, protože není onou postavou, pouze ji hraje
- **herec má zveřejnit fakt, že se roli naučil, že je hercem, který postavu pouze hraje**
- herec může do své hry zahrnout postoj (gestus), jímž zdůrazňuje, že postavu toliko hraje, cituje, předvádí

Všechny postoje mají vycházet z postoje ukazování. Postup je tento: Nežli ukážete, jak někdo kuje zradu nebo jak ho popadá žárlivost nebo jak uzavírá obchod, pohledte na diváka, jako byste chtěli říci: Ted' dávej pozor, ten člověk ted' zrazuje a dělá to takhle, takový bude, až ho popadne žárlivost, tak jednal, když obchodoval. Takto vaše ukazování podrží postoj ukazování. (BB)

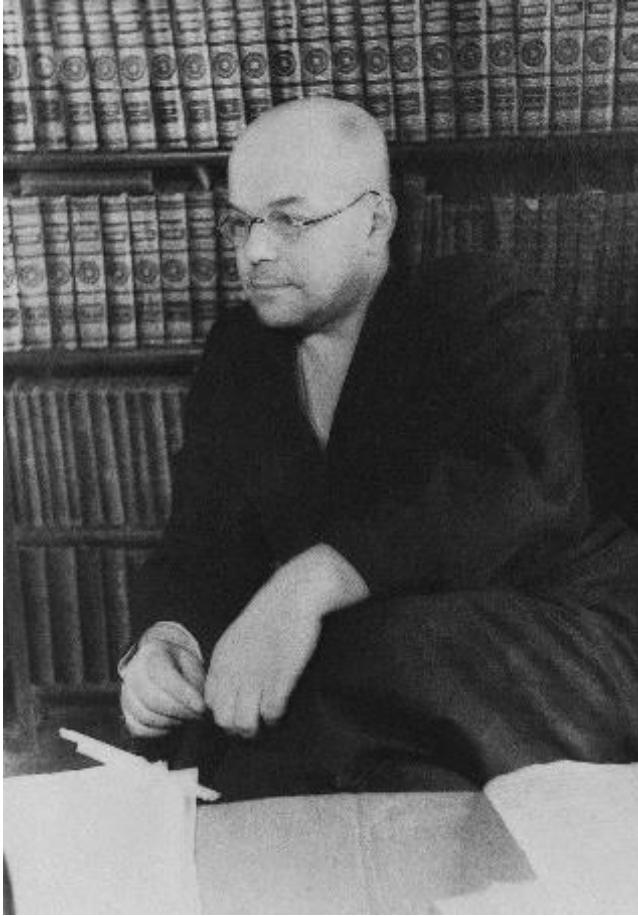
- ukazovat tedy lze události minulé, přítomné a budoucí

To, že herec stojí na jevišti v dvojí podobě, jako Laughton i jako Galilei, že ukazující Laughton nemizí v ukazovaném Galileovi, a to také tomuto způsobu hraní dalo název „epický“, neznamená konečně víc, než že se skutečný, profánní proces už nezastírá – na jevišti přece opravdu stojí Laughton a ukazuje, jak si Galilea představuje. (BB)

metoda *ozvláštnění* Viktora Šklovského (1893–1964)

- při definování svého zcizujícího efektu uplatňuje Brecht literárně-estetické východisko Šklovského a jeho metodu *ozvláštnění*
- člověk na základě ekonomických zákonů v procesu poznávání tenduje k zobecnění, ke zrychlenému, zautomatizovanému vnímání a mluvení (např. nedoposlouchávání a nedoříkávání slov)

ozvláštnění (остранение)

- vytržení z navyklého, neuvědomělého, zautomatizovaného vnímání skutečnosti, znesamozřejmění
- estetické postupy v umění zabraňují zautomatizovanému vnímání ozvláštněním vnímané skutečnosti a znesnadněním formy, a tím prodlužují proces vnímání

Metafory jsou vlastně také eskalátory, které vedou k reálné myšlence, zbrzdí pohyb, aby znásobily emoci. (V. Šklovskij)

příklady metafor

Šer zašlých klášterů, kde smutek času dřímá (Otokar Březina)

Světlo svící na lustrech dolévalo do číši svoji vlídnou zář (Jaroslav Durych)

Nebesa dnů jdou. Z oblaků čas sněží. (Josef Hora)

... pět půlměsíčků bílých nehtů (Jaroslav Seifert)

Ano, české obrození místo velké politiky znalo jen malé osvětaření..., české umění bylo zapřaženo do kodrcavého žebříňáku národního vzdělavatelství (Milan Kundera)

- metoda umění je metodou *ozvláštnění* věcí a metodou znesnadnění formy

Cílem umění je vyvolat pocity věcí jako faktů vidění, nikoli jako faktů poznání; metoda umění znamená metodu znesnadnění formy, zvětšující obtížnost a délku vnímání, neboť proces vnímání je v umění sám o sobě cílem a musí být prodlužován. Umění je způsob prožívat průběh věcí, avšak to, co již bylo uděláno, není v umění důležité. (V. Šklovskij)

herectví Mej Lanfanga (1894–1961)

- Brechta inspirovalo k napsání dvou studií, v nichž poprvé přesněji definoval svou představu zcizujícího efektu a začal razit termín *Verfremdungseffekt*
- *Zcizující efekty v čínském hereckém umění* (Alienation Effects in Chinese Acting, 1936; Verfremdungseffekte in der chinesischen Schauspielkunst, 1949)
- *O čínském divadle* (Über das Theater der Chinesen, 1935)

- v roce 1935 přijel Brecht na pozvání Piscatora na konferenci do Moskvy
- připravil si příspěvek *Divadlo zábavné nebo naučné?*, ale raději jej nepřednesl (z politických důvodů)
- viděl několik vystoupení čínského herce Mej Lanfanga: soukromé vystoupení na čínské ambasádě, zvláštní představení pro vybrané osobnosti, představení *Opilá konkubína (Ovíněná milostnice)* a závěrečnou besedu Mej Lanfanga s elitou ruského divadla, kterou moderoval V. E. Mejerchold

- Mej Lanfang byl největší čínský herec 20. století
- byl představitelem ženských rolí (dan) v tradičním divadle ťing-si (čínská/pekingská opera)
- antiiluzivní tradiční čínské herectví

na herectví Mej Lanfanga si Brecht všímá

- odstup od postavy, schopnosti *pozorovat sám sebe*
- tento postup nazývá Brecht *umělým a uměleckým aktem sebeodcizení*
- diváctví herce
- divák v publiku se pak vciťuje do herce jako do pozorovatele své vlastní akce, tím je kultivován pozorovací postoj
- vědomá práce s gestem, které herec *vede, zkouší, nakonec je snad i pochválí*

- hru zcizovalo i obsazení ženské role mužským představitelem
- líčená obličejová maska
- herec se zříká úplné přeměny v postavu
- dává najevo, že ví, že se na něj diváci dívají
- mimiku obličejje doplňuje jednání těla

Na gesto je úzce vázána mimika obličejje, v níž mají především pohyby očí výrazné místo. Oči gesto sledují a doplňují. (D. Kalvodová)

- demonstrativní a znakový charakter čínského herectví

V okamžicích hlubokého vzrušení představované osoby dá si umělec mezi rty pramen vlasů a překousne je. Ale je to rítus, jakákoli erupitivnost tomu chybí. Jde jasně o opakování události jiným člověkem, o líčení, ovšem skrz naskrz umělecké. Umělec ukazuje: tento člověk je zbaven smyslů, a naznačí vnější znaky takového stavu. (BB)

- na besedě Mej Lanfang předváděl ukázky svých rolí bez tradičního divadelního kostýmu, v civilním oděvu
- Mej Lanfang při ukázkách hru přerušoval a opět se do ní vracel, fragmentarizoval hru

Čínský umělec není v transu. Lze ho v každém okamžiku přerušit. „Nevypadne“ z role. Po přerušení bude pokračovat ve své produkci na tom místě, kde byl přerušen. Není to „mystická tvůrčí chvíle“, v níž ho rušíme. (BB)

- v jeho herectví absentovala emocionální eruptivnosti a svalové přepětí
- Brecht svalové přepětí spojoval s přepětím emocionálním a s podléháním sugesci, která potlačuje divákovo vědomí a znemožňuje zaujetí kritického postoje
- schopnost čínského herce kdykoliv přerušit hru a po přerušení v ní pokračovat souvisí se způsobem, jak se čínský herec roli učí
- čínský herec přejímá hru od svého učitele jako zafixovanou partituru, model

Starý způsob výchovy i jeho novodobé variace vycházely z totožných principů a měly shodný průběh, trvající tři, čtyři roky. Měl tyto fáze:

- 1. Základní fyzický a hlasový výcvik všech žáků bez rozdílu.*
- 2. Specializace na herecké typy a ovládnutí základů jejich mnohostranné techniky.*
- 3. Prohlubování typového herectví studiem přesných zafixovaných partitur (modelů) konkrétních rolí.*
- 4. Upevňování techniky, získání jevištních zkušeností, rozšíření repertoáru rolí na několik desítek. (D. Kalvodová)*

pojem Verfremdungseffekt

- V-Effekt
- zcizující (i zcizovací) efekt
- efekt Z
- zcizovák (divadelní slang)
- novotvar, ke kterému se Brecht propracovával různými pokusy při pojmenování fenoménu

předcházející pojmy, které Brecht používal

- Fremdheit – cizost, nezvyklost
- Merkwürdigkeit – zvláštnost, podivuhodnost, zajímavost
- Seltsamkeit – podivnost, zvláštnost
- Befremdung – šok, překvapení, údiv – odcizení (efekt, který má vyvolat představení u diváků)
- Erstaunlichkeit – údiv
- Befremdlichkeit – odcizení

- marxistický pojem Entfremdung (odcizení) má odlišný význam

politický a společenský dopad užití zcizujícího efektu

Mají-li se zjistit zákonitosti, pak je třeba přijímat přirozené průběhy jaksi s údivem, to znamená, nutno je zbavit jejich „samozřejmosti“, aby se dospělo k jejich pochopení. (BB)

Nová zcizení by měla ze společensky ovlivnitelných dějů odstranit punc něčeho důvěrně známého, který je dnes chrání před zásahem. (BB)

- Brecht vycházel ze zkušenosti s německým nacismem (stať *O teatrálnosti fašismu*), který naopak využíval maximum vcítování, hypnotické sugesce a těžil z rezignace občanů na vlastní kritický rozum
- kritický a zcizující postoj ale byl a je úspěšně využíván ve všech myslitelných politických režimech
- v někdejším Československu byl inspirativní předně v období normalizace

postoj spíše vědecký než filozofický

*... hledět oním cizím pohledem,
s nímž veliký Galilei pozoroval
rozhýbaný lustr. Udivovaly ho jeho
kmity, jako by je takové nebyl čekal
a jako by jim nerozuměl. Tím pak
přišel na zákonitosti. Divadlo se
svými obrazy lidského soužití musí
tento pohled, stejně obtížný jako
produktivní, provokovat. Musí své
publikum udivovat, a to dělá pomocí
techniky zcizování věcí důvěrně
známých. (BB)*

